

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

СТУДЕНЕЦЬ Наталія Василівна

**ХАТНІЙ (НАСТІННИЙ) РОЗПИС
ПОДІЛЛЯ**

17.00.06.— Декоративно-прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівській академії мистецтв.

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, академік
Я. П. ЗАПАСКО

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник
М. Є. СТАНКЕВИЧ

кандидат мистецтвознавства, доцент
О. М. ГОЛУБЕЦЬ

Провідна організація: Інститут мистецтвознавства, фольклорис-
тики та етнології ім. Рильського
НАН України

Захист відбудеться «13» червня 1997 р. на засіданні Спеціалі-
зованої ради Д 04.12.01. у Львівській академії мистецтв (290011, Львів-11,
вул. Кубійовича, 38). *о 13 год.*

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської академії
мистецтв.

Автореферат розісланий «13» *05.* 1997 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства

І. В. ГОЛОД

Актуальність теми. Народне китлове будівництво кінця ХІХ - першої половини ХХ століття втілює в собі цілий спектр етнічно виразних ознак, які зберігають генетичний зв'язок з культурою минулих століть. Однією з таких ознак китла на значній території України є застосування поліхромного розпису. Цей вид народної творчості значною мірою увібрав в себе риси національного характеру, що проявилось у яскравій кольоровій палітрі, самобутній образності та орнаментальному багатстві композицій малярства.

Настінний живопис побутував у південних, степових регіонах України, де існували глинобитні хати. Це Київщина, Полтавщина, Дніпропетровщина, Херсонщина, Миколаївщина, південь Харківської області. Особливого поширення розпис набув на Поділлі. Цьому сприяли чудові природокліматичні умови краю, багаті поклади корисних копалин.

Функціонування та розвиток хатнього малярства в межах конкретного регіону, розробка цілісної художньої системи подільського розпису ще не були предметом окремого мистецтвознавчого аналізу. Це зумовлено певною складністю вивчення настінного малювання, його специфікою як об'єкту дослідження. Хатнє малярство є одним з непоновлюваних видів народного мистецтва. Розпис швидко забілювався та відроджувався у видозміненому вигляді, зникав разом з будівлями. Зберігалось лише те, що у свій час фіксували /замальовували, фотографували/ вчені.

Незважаючи на значну кількість публікацій у науковій літературі, мистецтво настінного малярства висвітлено недостатньо. Назріла потреба підбити підсумки тривалої, майже столітньої праці науковців по вивченню цього виду народної творчості, узагальнити результати багаторічних експедиційних досліджень, опрацювати музейні колекції взірців малювання. Мистецтво розпису вимагає ґрунтовного аналізу, реконструкції та теоретичного осмислення.

Мета роботи полягає у поглибленому дослідженні художньої своєрідності подільського розпису, розкритті його естетичної вартості у декоративно - образній структурі народного житла. Відповідно до цього визначились завдання дослідження:

- простежити витoki та розвиток мистецтва хатнього розпису;
- визначити локальні типи орнаментаци народногo житла та ареали їх побутування на території Поділля;
- розробити системну класифікацію композиційної будови розписів;
- провести мистецтвознавчий аналіз мотивів малярства, їх семантики та генези;
- дослідити особливості авторських манер, поєднання індивідуального та традиційного в творчості майстрів;
- уточнити та поглибити знання про технологічні прийоми малювання;
- проаналізувати мистецькі впливи сусідніх країн в хатньому малярстві Поділля.

Предметом дослідження є художні особливості розпису, безпосереднім об'єктом - малювання житлових споруд на території Поділля та твори стінопису у джерельно - літературних матеріалах /взірці хатнього розпису з музейних колекцій: замальовки та кальки дослідників народного живопису, розписи - оригінали майстрів, архівні фото/.

Джерела роботи. Для вирішення поставлених у дисертації завдань автором було вивчено збірки візрців малярства в музейних колекціях: Державного музею народного декоративного мистецтва України /Київ/, Кам'янець-Подільського краєзнавчого музею, Державного музею етнографії народів світу /Росія, Санкт - Петербург/.

Опрацьовано матеріали відділу рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України /Київ/, відділу

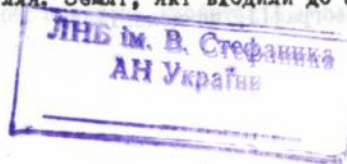
рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. І. Вернадського, архіву Державного науково - дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування /Київ/, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України /Київ/, Центрального державного історичного архіву /Київ/, Кам'янець-Подільського обласного архіву.

Джерелом дослідження стали польові матеріали, зібрані та опрацьовані автором у 1993 - 96 роках. У процесі обстеження регіону було виявлено та зафіксовано особливості функціонування розпису в архітектурному середовищі, технологічні методи та прийоми малювання, імена майстрів.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження зумовлені складом фактичного матеріалу, наявністю найбільшої кількості взірців розпису, польових, літературних джерел. Отже, науковий аналіз хатнього малярства у всій сукупності особливостей, як явища українського народного декоративного мистецтва, проведено в межах 1900 - 1980 років.

Географічні координати охоплюють територію Поділля. Серед дослідників історії та культури цього краю немає одностайності щодо визначення географічних меж регіону. Впродовж історичного розвитку територія Поділля постійно змінювалась. В окремі періоди регіон займав майже всю Подільську височину /XIV - XV ст./, в інші - лише середню її частину /XVII - XVIII ст./. Це зумовило певну "розмитість" кордонів Поділля.

Як показують матеріали комплексного обстеження краю, проведеного у 1987 - 88 роках, у регіоні можна виділити кілька зон. Основна зона охоплює східні райони Тернопільської області, центральні райони Вінницької та Хмельницької областей і є "ядром" формування традиційно - побутової культури Поділля. Землі, які входили до скла-

ду регіону в певні проміжки часу є "перехідними" зонами.

Критеріями визначення меж Поділля нами обрано як історичні фактори, так і спільні риси традиційно - побутової культури. Художній образ народного киття певного регіону, зокрема Поділля, отримує своєрідне трактування під впливом місцевих особливостей, традицій. Типологічна єдність декорування хат, спільні прийоми, образи настінного малювання стали визначальними при з'ясуванні меж досліджуваної території. Настінний розпис нами вивчається на території, яка охоплює східні райони Тернопільської, Хмельницьку, Вінницьку області, Уманський та Христинівський райони Черкаської області та Кодимський, Савранський, Балтський, Котовський райони Одеської області.

Методологічною основою дисертації є розуміння народного мистецтва як складової національної культури.

У дослідженні автор користувався загальноприйнятими в українському мистецтвознавстві методами: художній аналіз, хронологічний та типологічний розбір фактологічного матеріалу, безпосередні польові спостереження.

Згідно зі специфікою об'єкту дослідження одним із основних був метод реконструкції - спосіб відновлення локальних, декоративних особливостей хатнього розпису на основі інформації від людей старшого покоління, іконографічних та літературних джерел.

Для порівняльного аналізу подільського розпису з аналогічним мистецтвом сусідніх етносів автор використовував джерела двох типів: спеціальну словацьку, польську, молдовську літературу та музейні колекції.

Художні особливості подільського настінного малювання досліджено з урахуванням суміжних наук: історії, етнології, фольклористики, географії, психології.

У теоретичному осмисленні проблем розвитку народного мистецтва автор спирається на дослідження відомих українських та російських вчених: О. Потебні, В. Щербаківського, К. Шероцького, В. Воронова, М. Некрасової, В. Василенка, В. Рибаківа, Т. Разіної.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації та узагальненні опублікованих раніше матеріалів. До наукового обігу введено нові знахідки – широкий фактичний матеріал, в тому числі і неопублікований, який включає писемні джерела, ілюстративні матеріали, архівні фотоматеріали.

Вперше проведено атрибуцію музейних колекцій взірців хатнього малювання. Більшість проаналізованих в роботі зразків розпису вперше введено у науковий обіг.

Розпис досліджено з урахуванням його специфіки, у синтезі визначальних рис. Розроблено типологію орнаментациї хат на території Поділля, проведено класифікацію композиційних структур малярства згідно з особливостями архітектури.

На прикладі фактичного матеріалу вперше робиться спроба висвітлити проблему формування етнічної виразності подільського хатнього розпису, проаналізувати міжнародні взаємовпливи у цьому виді народної творчості.

Практичне значення дисертації. Видалений та опрацьований матеріал дозволив здійснити спробу різнобічно висвітлити подільський хатній розпис, що може послужити повнішому вивченню історії українського мистецтва та етнографії українців, буде корисним в освітній справі, сприятиме збереженню і розвитку традиційних надбань української орнаментальної культури.

Дослідження може бути корисне і для розробки навчальних програм, методичної літератури в галузі декоративного мистецтва, у роботі окремих майстрів. Застосування теоретичних положень дисертації можливе

при типологічному аналізі взірців розпису під час систематизації та впорядкування музейних колекцій.

Наукове значення теми не обмежується територіальними рамками. Результати дослідження можуть бути використані при вивченні настінного розпису інших регіонів України.

Апробація роботи – основні положення дисертації були заслухані на засіданнях Вченої Ради Львівської академії мистецтв, висвітлені в ряді наукових статей та виступів на конференціях.

Структура та об'єм дисертації. Дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, приміток до кожного розділу. У додатки ввійшли бібліографія, список майстрів розпису, словник народної термінології, ілюстративна частина /100 ілюстрацій/, таблиці.

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету дослідження, його наукову новизну та практичне значення.

Розділ I. "До питання про виникнення та розвиток мистецтва хатнього розпису".

Розділ присвячено дослідженню витоків та генези настінного малярства у житловому будівництві на території України. Проаналізовано різні точки зору в науковій літературі першої чверті XX століття щодо появи та функцій цього виду народної творчості у селянському середовищі.

Археологічні дослідження другої половини XX століття дають можливість глибше з'ясувати джерела виникнення розпису. В результаті розкопів поселень пізнього палеоліту у Межириччі /Подніпров'я/ було проведено реконструкцію жител первісної людини. При зовнішньому оздобленні цих жител складалися об'ємно – просторові композиції з кісток мамонта. На думку дослідників, ця орнаментация не була довільною, а носила глибоко традиційний характер, пов'язаний з родинно – шлюбними відносинами.

За даними археологічних досліджень на території сучасної Уманщини у стародавніх поселеннях Трипільської культури житло мало усталену поліхромну орнаmentaцію. Про це свідчать як моделі, так і рештки споруд. Автор поділяє висновки мистецтвознавців Т. Косміної, Б. Бломквіст, В. Василенка, які вбачають зв'язок українського настінного розпису ХХ століття з орнаmentaцією трипільського житла. Звичайно, історично відомі розписи XVI - ХХ століття та давні візерунки, що засвідчені при розкопах є різними явищами, однак, питання про давність мистецтва настінного малярства у житловому будівництві на певній території є доцільним.

Відомостей про житло дохристиянського періоду, на жаль, майже немає, оскільки самотутня матеріальна культура поганства щезла з прийняттям християнства. Однак, дані народної поезії, літописів, зображення палат на іконах та мініатюрах рукописів переконують у тому, що на ґрунті давньої культури, в епоху утворення державності, існували певні декоративні прийоми в оздобленні житла. Це підтверджують археологічні та лінгвістичні дані.

Період феодальної роздробленості на Русі з XII по XIV століття був ускладнений золотоординською навалюю. Про житлове будівництво, а також і розпис цього періоду свідчень майже немає. Фрагментарні відомості про поліхромне оздоблення побуту української шляхти з'являються у XV - XVI століттях.

Численні історичні, літературні, фольклорні джерела повідомляють про розпис житла XVII - XVIII століть. Живопис оздоблював палаци вельмож та невеликі міщанські будинки, громадські та парафіяльні споруди, житло козацької старшини. Звичка до традиційного поліхромного оздоблення житла тривалий час зберігалась у побуті української шляхти. Відомо, що М. В. Гоголь власноручно, згідно з місцевим звичаєм, розписав стелю та стіни будинку у Яновщині, використовуючи ха-

рактерні орнаменти українського настінного малювання. Замовлення на розпис "в українському дусі" отримав від місцевого магната Т.Г. Шевченка.

Цікаву інформацію про поліхромне оздоблення селянських хат XIX століття містить художня література, фольклорні, етнографічні джерела. У творах М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Неуча-Левитського, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського згадки про розпис не є етнографічними замальовками. Це художнє узагальнення, яскраве свідчення побутування малярства, що створювало своєрідну атмосферу повсякденного буття українського селянства з його ustalеними звичаями та традиціями. Значним джерелом вивчення розпису є пісенний фольклор.

Відомості про розпис як про типову рису народного житла на значній території України в другій половині XIX століття з'являються в етнографічних працях П. Чубинського, М. Левченка, М. Сумцова, О. Кольберга, А. Русова, Д. Яворницького, В. Бабенка. Дослідники кінця XIX - другої половини XX століття відзначали також про традицію настінного малювання в українських поселеннях Румунії, Казахстану, Середньої Азії, Башкирії, Росії.

Розділ II. "Настінне малювання як об'єкт дослідження".

У цьому розділі проаналізовано ступінь вивченості та наукового опрацювання настінного розпису Поділля, визначено аспекти дослідження.

2.1. "Хатнє малярство Поділля в етнографічних та мистецтвознавчих розвідках XX століття".

Український народний розпис привернув увагу науковців ще в середині XIX століття. У XX столітті вченими Д. Яворницьким, К. Шероцьким, Д. Щербаківським було започатковано збір зрізків хатнього живопису. Саме ці зрізки стали основою сучасних музейних колекцій настінного малювання. В 20 - 30-і роки відбувається інтенсивне нагро-

мадження фактологічного матеріалу, формування критеріїв його наукової оцінки. В другій половині ХХ століття з'являються узагальнюючі праці з розпису.

Вивчення хатнього живопису на Поділлі розпочав у 1904 році історик, мистецтвознавець К. Шероцький. Десять років присвятив він дослідженню розпису на Хмельниччині та Вінниччині. В одній з найцікавіших наукових праць вченого "Художественное убранство украинского дома в прошлом и настоящем", що була видана у 1914 році, вперше в історичному аспекті досліджено різні види поліхромії у житловому будівництві України. У монографії вперше було опубліковано взірці хатнього живопису Поділля.

20-і роки - найбільш плідний період вивчення розпису. Малярство Поділля стає об'єктом дослідження етнографів, мистецтвознавців, художників. Особливе зацікавлення викликав живопис південно-західної території регіону - Кам'янецьчини.

Унікальними в українському мистецтвознавстві є книги з розпису, видані Кам'янець-Подільською художньо-промисловою школою /МХІХІІІ/. Це альбоми директора школи, художника, мистецтвознавця В. М. Гагенмейстера "Стінні розписи на Кам'янецьчині" /1927/ та "Селянські настінні розписи на Кам'янецьчині. Матеріали до вивчення українського селянського мистецтва 1917 - 1927 років" /1930/, праці художника, мистецтвознавця К. І. Кржемінського "Хати села Ходоровець" /1927/ та "Стінні розписи на Уманщині" /1927/. Серед 136 назв відомих на сьогодні видань МХІХІІІ це одна присвячена настінному малюванню - "Проскурівщина, с. Милінці. Стінні розписи селянина Левитського".

У 20-і роки малярство подільського Подністров'я вивчали вчені С. А. Таранушенко /1924/, М. О. Щепотьєва /1927/, К. Моденко /1926 - 1927/, Л. А. Левитська /1928/.

Настінний розпис Могилів-Подільського району став об'єктом

дослідження членів етнографічного гуртка ВУЕТ села Озаринці /1923 - 1928/, співробітників етнографічного відділу Державного музею етнографії /Росія/ /1924 - 1928/.

Значним кроком вперед у розробці теоретичних питань з настінного малярства стали статті 30-х років. Своєрідне за стилем яскраво-барвисте мистецтво хатнього розпису привернуло увагу професійних архітекторів М.В. Холостенка, В.Д. Федоренка-Коляди, І. Безпалька, П.Г. Юрченка.

У повоєнні роки активно здійснювалось фольклорно - етнографічне вивчення Поділля. Особливий науковий інтерес становлять документальні матеріали з розпису експедицій НДІТІАМ-у та ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, замальовки подільського стінопису художника В.Д. Бушена.

Праці, які узагальнюють значний матеріал з хатнього малярства, з'являються у другій половині ХХ століття. Це статті А. Бекковича, Н.Д. Манучарової, Р.П. Герасимчука, Ф.С. Уманцева. На великому, уважно зібраному матеріалі характеризує подільський настінний розпис Т.В. Косміна у своїй ґрунтовній монографії "Сільське житло Поділля. Кінець ХІХ - ХХ ст."

З 40-х років народну архітектуру та її оздоблення досліджує В.П. Самоїлович. В ряді книг та статей на основі власних польових матеріалів вчений розглядає еволюцію декорування народного житла з 50-х по 80-і роки, приділяє багато уваги новим художнім рисам, що з'явились у цьому декоруванні в другій половині ХХ століття.

В галузі вивчення народного малювання в останні роки активно працює О.С. Найден. Його статті, монографії відрізняються новим підходом до вивчення народного мистецтва. Він розглядає такі категорії як традиція, новаторство, колективне та індивідуальне у народній творчості.

Отже, ступінь вивченості розпису, зокрема настінного малярства

Поділля, свідчить про багаторічний дослідницький інтерес представників різних галузей знань до цього виду народної творчості.

2.2. "Аспекти вивчення розпису".

Самобутнє, яскраве явище національної культури – хатній розпис має два основних аспекти вивчення. Перший – стінопис є складовою частиною матеріальної культури. Другий аспект, основний на нашу думку, полягає у тому, що розпис є виявом духовної культури народу. Він концентрує в собі філософію народного буття, світоглядні та естетичні уявлення про навколишній світ. Ці два аспекти поєднують ряд визначальних рис, що зумовили специфіку хатнього малювання як об'єкта дослідження. Це:

- функціональність /серед багатоманітності змінюваних у часі функцій практична та естетична найбільш сталі/;
- зв'язок з архітектурою /архітектонічність – відповідність конструкції та незалежність від неї/;
- підпорядкованість традиційній орнаменталі хати /зовнішній та внутрішній/;
- циклічність існування, еволюція;
- зв'язок з середовищем як цілісним фольклорним началом /семантична відповідність мотивів архітектурного орнаменту образам усного фольклору, зв'язок з іншими видами народного мистецтва/.

Саме синтез цих ознак визначає своєрідність художньої мови хатнього розпису.

Розділ III. "Художні особливості настінного малювання Поділля".

Головну увагу зосереджено на художньо – стилістичному аналізі подільського розпису. Розділ складається з трьох параграфів.

3.1. "Орнаменталізація народного житла Поділля. Локальні типи декорування хат на території регіону".

Художній образ народного житла створюється багатьма засобами.

Серед них найсуттєвішими є об'ємно – просторова композиція будівлі, пластика стін, колір. На Поділлі перевагу надають розпису та різноманітним декоративним прийомам пластичної обробки солом'яних дахів. Поліхромна орнаментация хати доповнює та підкреслює особливості її побудови, надає естетичної завершеності житлу. У кольоровому співвідношенні призьбу хати фарбували у темні та теплі тони, фриз – холодні та світлі. На фасаді хати розписували наріжні пілястри, підвіконня, обрамлення вікон та дверей. Малюванням прикрашали простінки між вікнами. Різоманітно оздоблювали тильну стіну. В інтер'єрі хати малювали стіни, піч, стелю, сволок, двері, глиняну долівку, причому зберігались художні засоби, подібні до тих, які використовували при оздобленні зовнішніх стін. Без уваги майстринь не залишались і господарські будівлі: клуня, комора, коші, льох, хлів, хлівець, стайня, курник. Прийоми їх декорування дещо відмінні від орнаментации житлових споруд.

В особливостях поліхромного оздоблення хат та господарських будівель відобразились естетичні погляди народних художниць, їх інтуїтивне прагнення до гармонії з оточуючим середовищем. Композиційно підпорядкована загальній забудові двору хата виділялась за своїм колористичним вирішенням. Білий колір стін з яскравим розписом вирізнявся на фоні зелені. Це малювання доповнювало поліхромне оздоблення господарських споруд. У сучасній забудові садиб на Поділлі також помітна тенденція до поліхромної орнаментации не лише хати, а й усього комплексу будівель.

Народна архітектурна творчість певного осередку – це комплексне художнє ціле, ансамбль мистецьких засобів, у якому активно взаємодіють різні види мистецтва. Історичні та природокліматичні умови, місцеві традиції є визначальними у виборі цих засобів виразності, використанні нових художніх прийомів в архітектурі оселі. Са-

ме це створює певну автономію художньо - образної системи народного житла, сприяє локалізації окремих районів за спільними ознаками. За характером поліхромної орнаментациї хат на Поділлі виділяються декілька районів: північ регіону, центр, південний захід, південь, схід.

3.2. "Композиційні структури розпису. Характер художньої еволюції його образів".

У нашімному малярстві Поділля яскраво проявляється висока культура орнаментальної формотворчості. Домінуюча роль в розписах належить рослинним образам, геометричні мотиви виступають в якості супроводжуючих. Взаємопроникнення рослинних та геометричних складових творить притаманну хатньому живопису розмаїтість.

Мотиви розпису художньо - узагальнені, органічно пов'язані з матеріалом, технікою і разом з тим в них відзначається зв'язок з природою. Умовне та киттєво - конкретне в них зливається. Кожний мотив має безліч варіацій, які ніколи з точністю не повторюються. Композиція розпису визначена архітектурою. Зображення, утворені малюванням, об'єднуються у три категорії:

1/. Орнаментальна композиція безперервного типу /має послідовний ритм певних елементів, мотивів, симетрію тощо/;

2/. Вільно-замкнений мотив /зображення не має послідовно повторюваних елементів, тобто ритмічного повтору/;

3/. Комбіновані структури /об'єднують різноманітні типи композицій від рапортної структури до вільного розпису/.

За композиційною побудовою у категорії орнаментальних розписів безперервного типу виділяються лінійний та стрічковий типи: "стрижень", "кривулька", "клинці", "ланцюжок", "косиці".

Лінійний орнамент побудований на основі лінії - прямої, хвилястої, ламеної, комбінації ліній. Найпростіший різновид даного типу

являє пряму, що сполучає ряд рівновіддалених елементів чи мотивів.

Стрічковий тип орнаменту побудований на ритмічному повторі одного чи кількох елементів, мотивів без зв'язуючої лінії.

До категорії вільно - замкнених мотивів належать: рослинні, орніто - та зооморфні, антропоморфні. Це - "вазон", "квітка", "віночок", "птаха на гілці", "риби".

Одним з найбільш поширених образів настінного розпису Поділля є вазон, художньо автономізований орнаментальний мотив. При безмежній кількості варіантів вазону у хатньому малюванні можна виділити певні закономірності у побудові цього зображення /6 композиційних схем/.

Комбіновані композиційні структури відзначаються великою різноманітністю. Це рапортні структури, центричні композиції, малювання "під килим".

Рапортні структури утворюються повтором одного або кількох елементів, мотивів. В цих структурах виділяються як статичні / симетричні, врівноважені композиції/, так і динамічні /відчуття руху, що може розвиватися по вертикалі, горизонталі/, структури, в яких домінує фон, та щільно заповнені декоративними елементами.

Мальовані килими наслідують композиційні структури тканин: концентрично замкнені на загальному тлі; вазонні на загальному тлі; медальонні; з рядовим укладом елементів, замкнені на загальному тлі; поперечно смугасті. Домінують концентрично замкнені на загальному тлі.

У селянському побуті століттями зберігались одні і ті ж форми, застосовувались улюблені орнаменти. Зміни відбувались повільно. Українська народна традиція багата архаїчними мотивами, символами, які своїм корінням сягають у глибоке минуле. Архаїчні образи, які дійшли до нас у безлічі варіантів, дозволяють прослідкувати стаді-

сть певних рис розпису. В той же час впродовж багатвікового киття мотиви орнаменту підлягали переробці та змінам.

Отже, завдяки різноманітності елементів та мотивів, варіантності їх поєднань в композиційних структурах розписи набувають виняткової цінності та багатства. Нескладний чіткий ритм тональних плям, легкість ліній, вдалі пропорції основних та додаткових мотивів, доцільна простота композицій разом зі світом доброзичливих образів забезпечують розписам належне місце в оздобленні селянської оселі.

3.3. "Стильова специфіка розписів Поділля. Майстри".

У традиційній культурі окремих регіонів існували сталі, вироблені віками орнаментальні елементи та мотиви, притаманні різним видам декоративно - ужиткового мистецтва. Розписам властивий тісний зв'язок з іншими видами народної творчості, спільна розробка традиційних мотивів. У кожній області, районі, в окремих селах своє улюблене коло орнаментальних образів і там, де вишивка, ткацтво, кераміка мають яскраво виражені місцеві риси, настінні розписи набувають відповідного характеру. Розмаїтість та несхожість оздоблення пояснюється характером матеріалу, технікою виконання.

Найпростіші елементи розпису - смуги, риси, крапки, зигзаги, кривулі мають поширення у кераміці та писанкарстві. Спільними мотивами хатнього малювання та інших видів народного мистецтва є "косиці", "хрести", "курячі лаби", "зірки", "розети", "вазон" та інші.

Елементи та мотиви орнаменту в різних регіонах України подібні своїми абрисами і є спільнонаціональними. Регіональна специфіка цієї орнаментики виявляється у стилістиці, іконографії, номінації. Мотиви орнаменту на Поділлі мають усталені народні назви, в яких широко представлена діалектна лексика, зокрема місцеві назви рослин, живих істот. До орнаментів, назви яких побутують лише на Поділлі, належать гомогенні знаки /спірально - зигзагові - "вертун", "в'юни"/,

гетерогенні знаки /"вилогі"/, конкретизовані зображення /"компостеля", "тюльпан"/.

На Поділлі розпис розвивався як складова частина хатніх оздоб. Поряд з традиційними типовими елементами, мотивами важливу роль у ньому відіграє авторська манера, індивідуальність народної художниці. При збереженні традиційних композиційних структур, традиційної орнаментики особистість майстрині створює власний, неповторний світ художніх образів.

У подільських селах першої половини ХХ століття побілка, підведення, розпис є невід'ємною частиною побуту. Потреба у прикрасі житла була неодмінною. Ця потреба особливо відчувалася перед великими святами, весіллям, по закінченні будівництва хати.

Стінні розписи – твори всього жіноцтва села. "Квітчали" хату дівчата-підлітки, дорослі дівчата, жінки. Кращі малярки були відомі своєю творчістю на все село.

У 20-ті роки відомими у своїх селах були малярки Г. Бабченко /Вінниччина/, К. Головка /Вінниччина/, М. Веселовська /Хмельниччина/, П. Демченко /Одещина/ та інші.

Розділ IV. "Технологія хатнього живопису".

Своєрідність настінного розпису зумовлена низкою чинників. Серед них значне місце належить технології, яка визначається особливостями ґрунту основи, асортиментом барвників, способом нанесення фарб на поверхню стіни.

За своїми технологічними ознаками селянський настінний розпис може бути віднесений до темперного живопису. З цією технікою монументального малярства хатне малювання споріднене подібністю компонентів ґрунту основи та спільністю зв'язуючих речовин у розчинах фарб.

Однією з характерних ознак народного житла в Україні є звичай

обмазувати та білити стіни /виняток становлять окремі області північного Полісся і Карпат/. Така поверхня немов створена для малювання. Використання матеріалів для побілки в певній місцевості зумовлене наявністю відповідних корисних копалин. На Поділлі стіни хат білили вапном, каоліном або крейдою. Матеріал побілки мав значний вплив на загальний характер малювання. Так, розпис по вапняному ґрунту відрізнявся більшою яскравістю та звучністю фарб, ніж живопис по побілці каоліном.

Художні особливості розпису визначає також тонування ґрунту. Як празилс, подільське житло у кінці XIX – на початку XX століття білили без додавання барвників. Стіни хат були білими. У 20-і роки поширюється прийом підфарбовування побілки: синькою – у синюваті тони, зеленкою – у зеленкуваті, попелом – у сірі. У 30-і роки в деяких селах Вінниччини та Хмельниччини побілка набуває інтенсивного синього кольору. В другій половині XX століття прийом підсинення побілки стає поширеним на значній території Поділля.

Поряд з особливостями ґрунту важливу роль у художньому вирішенні народного житла відіграють фарби, асортимент та якість яких визначають політру розпису, загальне його звучання. Ще у 20-і роки більшість фарб народного розпису Поділля мали природне походження. Це різноманітні глини, вугілля, деякі мінерали. Поширені у малярстві були і рослинні барвники, які протягом століть розроблялись і виготовлялись у домашніх умовах.

У фондах Державного музею етнографії /Росія, Санкт-Петербург/ зберігається колекція фарб хатнього малювання, що були вивезені з Подільської губернії у 1925 році. Набір фарб дає можливість майстрині мати десять кольорів.

На початку XX століття народні майстри поступово відмовляються від природних барвників домашнього виробництва і надають перевагу

купованим – рослинного і хімічного походження /аніліновим/.

Приладдя, яким наносили фарбу на поверхню стіни, визначає різноманітність прийомів розпису: накат за допомогою ганчірки /"ляпанка"/; розпис щітками; розпис пензлем; штампування; катання кукурудзяних початків, змочених фарбою; розмалювання колоссям /"під мармур"/; розбризкування; розпис пір'ям з пташиних крил; малювання пальцями; трафарет. Переважну кількість розписів виконували пензлями /"квачі", "п'юро", "підвійки", "віхтики"/.

Численні фактологічні пам'ятки свідчать про те, що майстрині блискуче володіли різними технічними засобами нанесення орнаменту на поверхню стіни. Розроблені ними рецепти виготовлення фарб сприяли досягненню максимальної виразності хатнього малювання. Скромними засобами народні художниці отримували витончені за формою і кольором композиції.

Розділ V. "Подільський розпис у контексті міжнародних взаємовпливів".

Традиційне житлове будівництво кожного народу поєднує в собі комплекс ознак різного рівня: від загальноетнічних та субетнічних до суперетнічних. Порівняльно-типологічний аналіз настінного малювання у житловому будівництві різних етносів дозволяє конкретизувати уявлення про національну своєрідність цього виду народного мистецтва.

Принципи поліхромного декорування хат у різних народів подібні. Вони визначаються особливостями будівлі, її конструкцією, значимістю окремих елементів. Так, подільський розпис, настінне малярство центральних районів Польщі, півдня Словаччини, північних районів Молдови споріднене за своїми технологічними засобами, принципами розташування в архітектурі. Чітко простежуються міжетнічні паралелі і в образотворчому фольклорі. Типовим мотивом розпису України,

Угорщини, Чехії, Словаччини, Польщі, Білорусі, Росії є "вазон".

В традиційній культурі Поділля процес етнокультурного взаємобміну відбувався впродовж всієї історії. Цьому сприяло не лише спілкування з сусідніми народами, але і розселення компактних груп інших народів на території регіону. Інтенсивні процеси заселення Поділля різними етнічними групами сприяли їх тривалим контактам, що обумовлювало їх активне зближення. В етнічно змішаних районах особливо помітна багатоманітність будівельних прийомів, форм у житловій архітектурі, що обумовлено етнокультурними взаємозв'язками.

Територія Молдови з прилеглими районами Одеської та Чернівецької областей є регіоном, побутова культура якого формувалась в умовах безпосередньої взаємодії східнороманських та східнослов'янських мистецьких традицій. У розписах житла північних районів Молдови, півночі Одещини, прилеглих районів Вінницької області багато спільних рис. Так, на думку дослідників, малювання "під килим" є результатом взаємодії української традиції розпису стін живописом та місцевого звичаю молдован прикрашати житло килимами.

В хатньому малюванні західних районів Поділля відчутним є вплив польської культури, у південно-західних – румунської, у південних – молдовської.

Висновки. Вивчаючи численні джерела з різних галузей знань, можна стверджувати, що розпис є одним з найстаріших видів українського декоративного мистецтва. Традиція настінного малювання сягає своїм корінням найдавніших етапів формування цивілізації, знаходить своє продовження у будівництві Київської Русі, середньовіччя, в архітектурі XVII – XIX століть. З початку XX століття нагромаджено також значний фактологічний матеріал з розпису, який дає змогу скласти досить виразне уявлення про цей вид мистецтва.

Традиційне подільське житло має усталену орнаментацию. Нами вс-

тановлено типи цієї орнаментациї. Найбільшу роль колір відіграє у південних, південно - західних та східних районах Поділля.

Орнаментальність - визначальна риса хатнього малювання. Настінний живопис являє собою розвинену, освячену традицією образну систему художнього мислення. Глибокий внутрішній зв'язок декоративних орнаментальних композицій з природою проявляється в їх внутрішній логіці, ритмічній будові та пластичній завершеності. За особливостями композиційної будови нами виділено три основні категорії розписів: орнамент безперервного типу, вільно - замкнений мотив, комбіновані структури.

Своєрідність розпису зумовлена поєднанням індивідуального та традиційного у творчості майстрів, особливостями технології.

Розпис Поділля поєднує в собі як власні художні традиції, так і міжетнічні елементи /властиві іншим етносам/. Роль художніх взаємовпливів особливо помітна в етнічно змішаних районах Поділля, зокрема на українсько - молдовському пограниччі.

Об'єкти настінного малювання Поділля засвідчують, що розпис завдяки своїй унікальності, неповторності, самоутності посідає гідне місце серед інших видів народного мистецтва.

По темі дисертації опубліковано:

1. Хата Шевчихи // Культура і життя. - II грудня. - 1996. - С. 4.
2. Селянський настінний розпис в українському мистецтвознавстві 20-х років // Наук. чит. пам. Св. Гординського. - Львів, 1997. - Вип. 2 - 3. - С. 37 - 43.
3. Роль традиції у мистецтві хатнього живопису // Альманах Львівської академії мистецтв. - Львів, 1997. - № 2. - С. 87 - 88.
4. Народний розпис у дослідженнях Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи // Народна творчість та етнографія. - 1997. - № 2 - 3. - С. 118 - 120.
5. Технологія хатнього /настінного/ малювання Поділля // Народознавчі зошити. - 1997. - № I. - С. 20 - 26.

STUDENETS Natali Vasilivna
Chatniy (wall) rospis Podillya

A dissertation submitted for the Candidate of the History of Arts degree with the specialization 17.00.06 - Decorative and applied Arts.

Lviv Academy of Arts, Lviv, 1997.

The manuscript is put under the protection that contains the complex research of Podil wall painting - the unique phenomenon of Ukrainian folk art. The problem of the origin and development of the tradition of the polychrome painting in the house-building of Ukraine is investigated. The history of studying of folk mural painting is investigated in detail on the Podil territory in ethnography and Art History of the XX th century. The types of the polychrome building ornaments of Podil region are singled out. The creative works of these paintings by professionals are characterised. The technological peculiarities of this branch of folk art is investigated. Mutual influence in painting of Podil region and the neighboring ethnoses has been studied.

Key words: painting, tradition, polychrome ornament, semantics, composite structures.

СТУДЕНЕЦ Наталия Васильевна

Домовая /настенная/ роспись Подолии

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности I7.00.06 - Декоративно - прикладное искусство.

Львовская академия искусств, Львов, 1997.

Защищается рукопись, содержащая комплексное исследование настенной росписи Подолии как уникального явления украинского народного искусства. Рассмотрен вопрос о возникновении и развитии традиции полихромной росписи в жилищном строительстве Украины. Детально исследована история изучения народной настенной живописи на территории Подолии в этнографии и искусствоведении XX века. Выделены типы полихромной орнаментации жилищных построек подольского региона. Приведена характеристика творчества мастеров настенной живописи. Описаны технологические особенности этого вида народного искусства. Изучены взаимовлияния в росписи Подолии и соседних этносов.

Ключевые слова: роспись, традиция, полихромная орнаментация, семантика, композиційні структури.

Підл. до друку 08.05.97. Формат 60×84¹/₁₆.
Папір друк. № 1. Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 1,0.
Умовн. фарбо-відб. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Тираж 00кр. Зам. № 7-1464.

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

451807

АВ 37.871

МЦСТ.

3. 7-1464.

МЦСТ